

УДК 94(315):355.245

Пошедін О. І.

ПРОБЛЕМАТИКА ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВИХ ВІДНОСИН У ТРАКТАТАХ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

У статті стисло проаналізовано погляди мислителів стародавнього Китаю на цивільно-військові відносини. Автор доходить висновку про актуальність і необхідність подальшого дослідження означеного питання відповідно до реалій сучасного суспільного життя.

Ключові слова: цивільно-військові відносини, стародавній Китай, полководець, правитель, цивільна сфера, військова сфера.

Останнім часом питанням цивільно-військових відносин як однієї з ключових проблем суспільних відносин у цілому приділено значну увагу у наукових дослідженнях як вітчизняних, так й іноземних фахівців у галузі політичної науки [1–8]. Початком сучасного етапу дослідження проблем цивільно-військових відносин можна вважати видання у 1957 р. праці С. Гантінгтона «Солдат і держава». На це дослідження, яке стало вже класичним, посилається майже кожен, хто сьогодні вивчає взаємовідношення військових і цивільних суспільних інститутів.

Проте майже немає досліджень, які б розглядали цю важливу і цікаву проблему суспільного життя в історичному контексті. Зробити посильний внесок у дослідження цього питання спробує автор у цій статті.

Упродовж багатьох століть з великої кількості китайської військової літератури було вибрано сім трактатів. У хронологічному порядку ці трактати можна розташувати так: 1) «Сунь цзи» (VI–V ст. до н. е.), 2) «У-цзи» (IV ст. до н. е.), 3) «Сима фа» (IV ст. до н. е.), 4) «Вей Ляо цзи» (IV ст. до н. е.), 5) «Лю тао» (III–IV ст. н. е.), 6) «Сан люе» (VI–VII ст. н. е.), 7) «Лі Вей-гун вен дуй» (VII ст. н. е.) [4, с. 26]. Починаючи з XI ст. ці твори розглядаються як класичні не тільки у Китаї, а й в усьому світі.

І хоча, зрозуміло, у творах китайських теоретиків не вжито термін цивільно-військові відносини, однак майже у всіх безпосередньо розглянуто проблематику взаємодії війська і суспільства, які, на думку їхніх авторів, мають свої специфічні функції та особливості.

Так, у найвідомішому з усіх названих трактатів «Сунь-цзи» наголошено: «Перемагають ті, у кого полководець талановитий, а володар не керує ним» [4, с. 42]. Це означає, що видатний військовий діяч вимагає від полководця повної оперативної самостійності в управлінні військом.

Крім того, у «Сунь-цзи» докладно пояснено, чому це необхідно, сказано про негаразди для війська, які породжуються втручанням правителя. Автор визначає їх три: «Коли правитель, не знаючи, що армія не повинна виступати, наказує їй виступити, коли він, не знаючи, що армія не повинна відступати, наказує їй відступити – це паралізує армію. Коли він, не знаючи, що таке армія, поширює на управління нею ті самі принципи, якими управляє державою, тоді командири в армії розгублюються. Коли він, не знаючи, що таке військова тактика, керується у призначенні полководця тими самими міркуваннями, що й у державі; тоді командири в армії стають збентеженими» [4, с. 41]. З цих слів стає очевидним, що теоретик «Сунь-цзи» не тільки вимагає для полководця повної свободи дій, а й наголошує на тому, що у збройних силах застосовуються особливі методи управління, що різняться від тих, які використовуються у звичайному житті. Він пише: «...[полководець. – О. П.] роздає нагороди, не дотримуючись звичайних законів, видає укази не в порядку звичайного управління» [4, с. 65].

Як зауважує М. І. Конрад, у Китаї традиційно вважалося, що саме поєднання і взаємодія цивільного і військового начал створює повноцінне існування суспільства. Але для того, щоб ця

повноцінність створювалась, необхідно, щоб ці два начала не поєднувалися – ні цілком, ні частково – і завжди залишалися протилежностями. Інакше кажучи, тут спостерігається характерне для світогляду давніх китайців прагнення всюди знаходити протилежні витоки і бачити в їхній взаємодії основний зміст явищ світу фізичного і світу суспільного. Військо і держава втілюють й уособлюють ці дві протилежні основи у житті суспільства і мають, отже, власну специфіку. Тому їх змішування суперечить їхній природі і функціям. Змішувати їх – означає, як висловлюється Сунь-цзи, не знати, що таке військо. Зрозуміло, наслідком такого змішування буде порушення природного розвитку як військових, так і цивільних основ, правильного функціонування війська і держави [4, с. 130].

На думку Сунь-цзи, внаслідок втручання правителя в управління військом там з'являються сум'яття й розгубленість, що означає «самому привести свою армію у розлад і віддати перемогу противникові» [4, с. 41]. Щоб уникнути цього, Сунь-цзи навіть рекомендує воєначальнику не підкорятися наказам: «Бувають розпорядження правителя, які не виконують» [4, с. 53].

Розподіл повноважень між військовим і цивільним керівництвом був у стародавньому Китаї загальноновизнаним явищем. Підготовка до війни здійснювалася правителем і його оточенням, але їхня роль закінчувалася на складанні плану. Востаннє у приміщенні, призначеному для найважливіших нарад, збиралася рада з вищих посадових осіб, яка здійснювала всі розрахунки і складала план війни [4, с. 361].

Після цього, зазначає Сунь-цзи, «правитель діє у своїй раді і віддається справам правління, а за війну цілком відповідає полководець» [4, с. 65]. Відбувався, свого роду поділ функцій: правитель залишав за собою всі справи з внутрішнього управління, а ведення війни передавав у руки командувача.

В іншому військовому трактаті, автором якого є славетний військовий діяч У-цзи, ми читаємо: «Мудрий правитель... обов'язково у своїй країні розвиває цивільні основи, а проти зовнішніх ворогів тримає напоготові свою військову силу» [4, с. 460]. Тобто У-цзи, як і Сунь-цзи, також виділяє дві основи суспільного життя – цивільну і військову.

Відповідно до уявлень древніх китайських мислителів, ці дві основи закорінено у природі людини, а їхнім джерелом є її дві властивості – гуманність і мужність. Ці дві властивості людської природи обумовлені і життєвими завданнями людини: влаштовувати своє мирне життя з усіма його складнощами і водночас боротися із труднощами, що перешкоджають творчій роботі. Тому в суспільному житті ці начала набувають

форм мирної праці і військових занять, цивільної культури і військової справи, освіти і виховання військових якостей у людини [4, с. 491].

Про те, яке значення надавалося самостійним діям полководця під час бойових дій, виразно свідчить ритуал, яким супроводжувалося призначення головнокомандувача. Досить докладно цей ритуал описано у трактаті «Лю тао».

Коли державі загрожувала небезпека, правитель залишав свій палац і, покликавши полководця, звертався до нього з такими словами: «Доля батьківщини цілком перебуває у руках воєначальника. Нині чужа держава порушила свої обов'язки васала. Прошу Вас, беріть військо і виступайте проти нього» [5, с. 62].

Після того як полководець одержував такий наказ, правитель наказував поворожити. Пробувши у пості й утриманні три дні, правитель відправлявся в храм предків і ворожив на священній черепасі. Визначивши у такий спосіб щасливий день, він вручав полководцеві сокиру *фу* і сокиру *юе* (дворучна сокира).

Правитель заходив у храм і ставав обличчям до заходу, а полководець – до півночі. Правитель брав сокиру *юе* і, тримаючи її над головою, подавав воєначальнику, говорячи: «Звідси і до Неба – все підкоряється полководцю». Потім, взявши сокирище *фу*, він повинен подати її лезом полководцеві зі словами: «Звідси і до безодні – все підкоряється полководцю» [5, с. 62].

Отримавши призначення, полководець вклонявся і відповідав правителеві: «Я чув, що держава не може слідувати наказам іншої державної влади, а військо не може підпорядковуватися центральній владі. Я отримав мандат і взяв одноосібне управління над силою сокир *фу* та *юе*. Я не наважусь повернутися живим. Я хотів би запитати, чи надаєте ви мені одноосібне командування. Якщо ж ви не дозволите, я не наважусь вступити на пост полководця». Коли правитель дозволяв йому, полководець прощався і йшов.

Автор «Лю тао» коментує це пояснення: «В армії не підкоряються наказам правителя. Всім командує воєначальник» [5, с. 62–63].

Не залишилося поза увагою питання зв'язку цивільної і військової сфер і в трактаті «Сима фа». У ньому зазначено, що у давнину світське і духовне управління цивільними справами перебувало поза військовою сферою; те, що було придатне для військової сфери, не спостерігалось у цивільній. І далі автор трактату наголошує: «Якщо правила і дух [військової сфери] потраплять у цивільну, чесноти народу занепадуть. Якщо правила і дух цивільної сфери попадуть у військову, чесноти народу послабшають».

Таким чином, цивільні норми поведінки (*лі*) і військові закони (*фа*) – як внутрішнє і зовнішнє, цивільне і військове – як ліве і праве» [5, с. 119].

Загалом, мало хто з письменників давнього Китаю залишав поза увагою питання зв'язку цивільного і військового начал у суспільному житті.

Вэй Ляо-цзи тлумачить про ці два начала таке: «У війні військовоє начало – розсада, цивільне – насіння. Військовоє начало – зовнішня сторона, обличчя; цивільне – внутрішня сторона, зворотний бік. Цивільне начало є те, за допомогою чого видно, де вигода, а де шкода, розрізняють, де благополуччя, а де небезпека; військовоє начало це те, за допомогою чого відбивають сильного супротивника і роблять могутнім свій наступ і оборону» [4, с. 492].

На думку Вэй Ляо-цзи, «будь-яка заборона здійснюється за допомогою військового начала, усяке заохочення – за допомогою цивільного начала» [4, с. 492]. Відповідно до роз'яснення одного з коментаторів цього твору, ці слова вказують на те, що ці два начала абсолютно необхідні в житті суспільства взагалі, тому що зло у світі припиняється за допомогою військового начала, а всяке добро заохочується за допомогою цивільного. А з припинення зла і заохочення добра і складається зміст діяльності суспільства [4, с. 492].

Про значення цих двох начал йдеться й у пізнішому трактаті – у «Діалогах» Лі Вей-гуна: «Цивільним началом приваблюють до себе людей, військовим – лякають ворогів» [4, с. 492].

Вперше чітко сформульовані Сунь-цзи принципи поділу військової і цивільної сфер суспіль-

ного життя, а також надання військовим повної оперативної самостійності, які потім були підхоплені майже всіма авторитетними китайськими військовими письменниками, майже нічим не відрізняються від поглядів С. Гантінгтона. Американський вчений, аналізуючи закономірності функціонування демократичного цивільного контролю над збройними силами, робить акцент на важливості чіткого розмежування компетенції між цивільними і військовими. На його погляд, незважаючи на підпорядкування військових цивільному політичному керівництву, це керівництво повинно визнавати за військовими певну сферу професійної компетенції та автономії, що у результаті спричинятиме мінімальне втручання останніх у політику, а політиків у військовій справі [8, с. 10].

Таким чином, можна узагальнити, що питання цивільно-військових відносин та взаємовідносин цивільних і військових інституцій має глибоке історичне походження. По суті, справи цивільно-військові відносини виникають з суспільним розподілом праці. Тому це питання вже відображено у наукових трактатах мислителів древності, зокрема і стародавнього Китаю.

Історичний досвід переконує, що питання цивільно-військових відносин є одним з вічних. У сучасних умовах ускладнення суспільних взаємин воно набуває особливого значення, а це, своєю чергою, потребує наукового дослідження надалі.

1. Бірюченко А. О. Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою у контексті національної безпеки України : дис... канд. політ. наук : 21.01.01 / Бірюченко Андрій Олександрович. – К., 2006. – 174 с.
2. Полтораков О.Ю. Нова модель цивільно-військових відносин (переосмислення концепції С. Хантінгтона в умовах початку XXI ст.) / О. Полтораков // Національна безпека : український вимір. – 2009. – № 6. – С. 67–71.
3. Суркова И. Ю. Гражданский контроль и профессиональная армия : эволюция отношений / И. Ю. Суркова // Социологические исследования. – 2009. – № 12. – С. 142–145.
4. Трактаты о военном искусстве / Сунь-Цзы, У-Цзы; [пер. с кит. Н.И. Конрада]. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; СПб. : Terra Fantastica, 2001. – 560 с.
5. У-цзин. Семь военных канонів Древнего Китая / Семь военных канонів Древнего Китая ; [пер. с англ. Р.В. Котенко]. – СПб. : Евразия, 1998. – 336 с.
6. Хантінгтон С. Persona grata. Трудности привыкания / С. Хантінгтон // Свободная мысль. – 2005. – № 4. – С. 12–26.
7. Cottey A. The Second Generation Problematic : Rethinking Democracy and Civil-Military Relations / Andrew Cottey, Timothy Edmunds, Anthony Forster // Armed Forces & Society. – 2002. – Vol. 29. – № 1. – P. 3–56.
8. Huntington S. Reforming Civil-Military Relations / Samuel P. Huntington // Journal of Democracy. – 1995. – Vol. 6. – № 4. – P. 9–17.

O. Poshedin

THE ISSUE OF CIVIL AND MILITARY RELATIONS IN THE PHILOSOPHICAL TREATISES OF ANCIENT CHINA

The article highlights the views of the philosophers of Ancient China in the sphere of civil-military relations. Drawing from this analysis, the author stresses the necessity of further research of the problem.

Keywords: civil-military relations, Ancient China, military leader, ruler, civil sphere, military sphere.